

"פסח - על שום מה?"

הרב מוטי פרנקו

ראשי פרקים:

פתיחה
הסתירות בפשט פרשיות קרבן פסח
קרבן הברית
קרבן תודה לאומי
דרשת הפרשיות למעשה
"מתחיל בגנות ומסיים בשבח"

פתיחה

דיני קרבן הפסח מוזכרים בתורה בשלושה מקומות שונים. בספר במדבר פרק ט מתחדשים בעיקר דיני פסח שני ובהם לא נעסוק במאמר זה. בספר שמות פרק יב ובספר דברים פרק טז מופיעים ציוויי קרבן פסח מצרים ופסח דורות ובהם נעסוק לקמן.

במבט ראשון שתי הפרשיות הללו סותרות זו את זו בכמה עניינים. במאמר זה ננסה לבחון את הנאמר בפשט הפסוקים בשתי הפרשיות, נעמוד על הסתירות העולות וננסה מתוך כך לעמוד על ענייניו של קרבן הפסח במצרים ולדורות.

הסתירות בפשט פרשיות קרבן פסח

פסח מצרים בספר שמות פרק יב (א-יג):

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר. החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה. דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויקחו להם איש שיה לביית אבות שיה לביית. ואם ימעט מהית משה ולקח הוא ושכנו הקרב אל ביתו במקסת נפש איש לפי אכלו תכסו על השנה. שה תמים זכר בן שנה יהיה לכם מן הכבשים ומן העזים תקחו. והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה וישחטו אתו כל קהל עדת ישראל בין הערבים. ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף על הבתים אשר יאכלו אתו בהם. ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מררים יאכלהו. אל תאכלו ממנו נא ובשל מבשל במים כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו. ולא תותירו ממנו עד בקר והנתר ממנו עד בקר באש תשרפו. וככה תאכלו אתו מתניכם חגרים נעליכם בגליכם ומקלכם בידכם ואכלתם אתו בחפזון פסח הוא לה'. ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'. והיה הדם לכם לאת על הבתים אשר אתם שם וראיתי את הדם ופסחתי עליכם ולא יהיה ככם נגף למשחית בהכתי בארץ מצרים.

בתמצית האומר - בני" מצווים לקחת שה בן שנה מהכבשים או העיזים בניסן, לשחוט אותו בני"ד בין הערביים, לשים מדמו על המשקוף ועל מזוזות הבית ולאכול אותו צלי אש עם מצות ומרורים בלילה, כאשר הם חגורים ומוכנים ליציאה לדרך.

פסח דורות בספר דברים פרק טז (ח-י):

שמור את חדש האביב ועשית פסח לה' אלהיך כי בחדש האביב הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה. וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם. לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך. ולא יראה לך שאר בכל גבלך שבעת ימים ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר. לא תוכל לזבח את הפסח באחד שעריך אשר ה' אלהיך

נתן לך. כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכן שמו שם תזבח את הפסח בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים. ובשלת ואכלת במקום אשר יבחר ה' אלהיך בו ופנית בבקר והלכת לאהליך. ששת ימים תאכל מצות וכיום השביעי עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה.

כאשר משווים את הנאמר בפסוקים אלו ביחס לקרבן הפסח לנאמר בחומש שמות, הרי שהתמיהות עולות מאליהן:

א. הכתוב בספר שמות מדגיש מס' פעמים כי יש לקחת דווקא שה מן הכבשים ומן העיזים (פס' ג-ה), ואילו כאן נאמר "וַיִּזְבַּחְתָּ... צֹאן וּבָקָר" (פס' ב)!

ב. הכתוב בספר שמות מדגיש כי אין לאכול את הבשר נא או מבושל במים אלא צלי אש בלבד (שם ח-ט), ואילו כאן נאמר "וּבִשְׁלַת וְאָכַלְתָּ" (פס' ז)!

מלבד סתירות אלו, עולות שאלות נוספות מתוך קריאת הפסוקים בספר דברים:

ג. הציוויים המופיעים בפס' ג-ד נראים מיותרים. איסור חמץ כבר נאמר בספר שמות, ויש להבין מה התחדש כאן.

ד. מה פשר לשון הכתוב: "לא תאכל עליי חמץ שבעת ימים תאכל עליי מצות" (פס' ג)? מדוע הכתוב תולה את איסור החמץ ואת ציווי אכילת המצות בקרבן? והשווה לספר שמות יב, טו, שם זה מופיע כציווי עצמאי המנותק מהקרבן.

ה. נעיר עוד, כי כאן לראשונה קרויה המצה "לחם עני", ומופיע הנימוק "כי בחפזון יצאת מארץ מצרים", והדבר אומר דרשני.

הפרשנים על אתר צועדים בעקבות דברי חז"ל ומיישבים את הסתירות הישירות. רש"י מבאר בפס' ב כי הצאן נועד לקרבן הפסח והבקר לקרבן חגיגה "שאם נמנו על הפסח חבורה מרובה מביאים עמו חגיגה כדי שיהא נאכל על השובע". ובפס' ז מבאר כי בישול פירושו צלי אש "שאף הוא קרוי בישול". וכך גם רמב"ן שם שמרחיב מאד בעניין.

ועדיין הקושי זועק, שהרי יכלה התורה להוסיף ולפרש שהבקר מיועד לחגיגה, ומדוע סתמה בצורה העלולה להביא לידי טעות. וכן ביחס לבישול - גם אם צלי קרוי בישול, יכלה התורה לומר במפורש כי צריך לצלות, כפי שהדגישה בספר שמות, ולא לסתום בצורה העלולה להביא לידי טעות.

לכאורה, יכולנו לתרץ בפשטות ולחלק בין פסח מצרים לפסח דורות - בפסח מצרים נצטוו לקחת דווקא את השה שהיו המצרים זובחים לו (כנאמר בספר שמות ח, כב) ולצלותו "ראשו על כרעיו ועל קרבו" כך שכולם יראו שזובחים את אלוהי מצרים, ואילו לדורות ניתן ליקח גם מן הבקר ולאוכלו צלוי או מבושל. ואכן, האב"ע בדברים (פס' ב) העלה אפשרות זו: "ויש אומרים כי במצרים אמר כבש או עז ועתה בקר אם יוכל", אולם מייד הכריע כי פירושו הראשון שהבקר נועד לחגיגה הוא העיקר.

ואכן, התבוננות בהמשך הפסוקים בספר שמות פרק יב מורה, שהציווי לקחת שה הוא גם לדורות, ואם כן עדיין נשארים אנו בצריך עיון.

ובטרם ניגש ליישב את הכתוב בספר דברים, נבקש להתבונן בציווי קרבן הפסח לדורות הנזכר בספר שמות פרק יב ולבחון את דיניו על פי פשט הפסוקים.

פסח דורות בספר שמות פרק יב (כא-כו):

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מִשְׁכּוֹ וַקְּחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפַּחְתֵּיכֶם וְשַׁחֲטוּ הַפֶּסַח. וְלִקְחַתֶּם אֲגַדַּת אֲזוּב וְטַבַּלְתֶּם בְּדָם אֲשֶׁר בְּסֶף וְהַגַּעְתֶּם אֶל הַמִּשְׁקוֹף וְאֶל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת מִן הַדָּם

¹ ישנה סתירה חזיתית נוספת ביחס לזמן אכילת המצות - בשמות יב, טו נאמר: "שבעת ימים מצות תאכלו" ואילו בדברים טז, ח נאמר: "ששת ימים תאכל מצות". מכיוון שבקרבן פסח עסקינן לא נתמקד כעת ביישוב סתירה זו. הפרשנים בדברים מציעים כיוונים שונים ליישב, עיין ברש"י, אב"ע ועוד.

אֲשֶׁר בִּסְף וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בֶּקֶר. וְעֵבֶר ה' לִנְגַף אֶת מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת הַדָּם עַל הַמִּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וּפִסַּח ה' עַל הַפֶּתַח וְלֹא יָתַן הַמִּשְׁחָת לְבֹא אֶל בְּתִיכֶם לִנְגַף. וְשָׁמַרְתֶּם אֶת הַדְּבָר הַזֶּה לְחֶק לֶךְ וּלְכַנְיָךְ עַד עוֹלָם. וְהָיָה כִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָתַן ה' לָכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וְשָׁמַרְתֶּם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת. וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מַה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם. וְאָמַרְתֶּם זִבַּח פֶּסַח הוּא לֵה' אֲשֶׁר פִּסַּח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲווּ.

בפסח מצרים נצטוו כאמור ליקח את השה, לשוחטו ולשים מדמו על המשקוף ועל המזוזות כדי לסמן את בתיהם לקראת מכת בכורות על מנת שיינצלו.

ומה לדורות? בקריאה מדוקדקת של הפסוקים נראה כי כך בדיוק נצטוו לעשות לדורות!!

וְשָׁמַרְתֶּם אֶת הַדְּבָר הַזֶּה לְחֶק לֶךְ וּלְכַנְיָךְ עַד עוֹלָם. וְהָיָה כִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָתַן ה' לָכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וְשָׁמַרְתֶּם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת. (פס' כד-כה)

אם אכן כך הדבר, מובנת תמיהת הבנים "מה העבדה הזאת לכם" - זה אכן תמוה, לקחת שה, לשוחטו ולמרוח את דמו על משקוף הבית והמזוזות, לא פלא שהבן תוהה בעניין. מילא במצרים, אך לדורות - מה העניין המשונה הזה?

וחיזוק לכך שהמובן הפשוט לדורות הוא לעשות את כל הנ"ל בבתים, ניתן לראות בציווי בסוף הפרק:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כֹּל בֶּן נָכַר לֹא יֹאכַל בוֹ. וְכָל עֶבֶד אִישׁ מִקְנֵת כֶּסֶף וּמִלְתָּה אֹתוֹ אִזּוֹ יֹאכַל בוֹ. תוֹשֵׁב וְשָׂכִיר לֹא יֹאכַל בוֹ. כִּבְיֹת אֶחָד יֹאכַל לֹא תוֹצִיא מִן הַבַּיִת מִן הַבֶּשֶׂר חוּצָה וְעֶצֶם לֹא תִשְׁבְּרוּ בוֹ. (פס' מג-מו)

אמנם, חז"ל הוציאו הכתוב מפשוטו וביארו שמדובר לא על הבית אלא על החבורה שהאדם נמנה עליה, כלומר אסור לאדם לעבור ולאכול עם חבורה אחרת או מחוץ לחבורתו. אך פשט הפסוקים מורה כי מדובר בבית ממש, ואם אכן כך הדבר, אז מובן גם מדוע מילת עבדיו ובני ביתו מעכבת מלאכול את הפסח.

את המתח הזה שבין הפשט לדרש ניתן לראות בפירושו של האב"ע שהתחבט בעניין זה, ואלו דבריו: "כִּבְיֹת אֶחָד יֹאכַל - כפסח מצרים. והעד (=הראיה): לא תוציא מן הבשר חוצה, וחכמינו ז"ל אמרו בחבורה אחת, והוא הנכון". בפירושו הראשון מפרש כפשוטו שלדורות צריך להיאכל כפסח מצרים, ואף מביא ראייה מפשט הכתוב, אך לבסוף מכריע קבלת חז"ל.²

אם כן, לאחר בחינה של הציווי על פסח דורות בספר שמות, הפער גדל שבעתיים! במבט ראשון נראה כאילו מדובר על שני פסחים שונים לחלוטין:

בספר שמות מצוים אנו על לקיחת שה, שחיטתו בבית ואכילתו צלוי באש כזכר לפסח מצרים שהביא לפסיחת ה' על בתי בני ישראל ולהצלתם,

ואילו בספר דברים הציווי הוא לעשות את הפסח במקום אשר יבחר ה', ואדרבה הכתוב מדגיש: "לֹא תוֹכַל לְזַבֵּחַ אֶת הַפֶּסַח כְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ" (וכעת, לאחר הבנת הפשט בספר שמות ברור מדוע צריך להדגיש זאת). בפשטות, ניתן לקחת צאן או בקר ולאכול מבושל.

² מתח זה ממחיש מאד את דרכו הפרשנית של האב"ע כפי שמובא בהקדמתו לפירושו לתורה. לאחר ששלל ארבע דרכי פרשנות שאינן ראויות בעיניו שוטח את דרכו הוא ושם אומר כי "בעבור הדרש דרך הפשט איננה סרה, כי שבעים פנים לתורה", כלומר, האב"ע ירשה לעצמו לפרש בניגוד למדרשי חז"ל כאשר הפשט יורה אחרת. אך מייד מסייג ואומר: "רק בתורות ובמשפטים ובחוקים, אם מצאנו שני טעמים לפסוקים, והטעם האחד כדברי המעתיקים, שהיו כולם צדיקים, נשען על אמיתם בלי ספק בידים חזקים". דהיינו, כאשר הבנת הפשט סותרת מדרשי ההלכה, הרי שדרך המדרש גוברת וכך יפרש את פשט הפסוק, בניגוד לרשב"ם למשל, שמבאר לעיתים על דרך הפשט גם כאשר פירושו יתור את מדרש ההלכה (למשל: שמות יג, ט; שמות כא, ו; דברים כה, ו ועוד).

מה פשר הדבר? נראה לבאר כי לקרבן הפסח יש שתי מטרות שונות לחלוטין, וכל פרשיה מדגישה אחת משתי מטרות אלו, וכדלקמן.

קרבן הברית

פסח מצרים המתואר בספר שמות היה הקרבן שבו נכנסו ישראל לברית עם רבש"ע. על הפסוק "משכו וקחו לְכֶם" (פס' כא) אומר ר' אליעזר במכילתא דרשב"י שם: "משכו ידיכם מעבודה זרה". בני נדרשים לקחת את תועבת מצרים לעיניהם ולהחזיקה בביתם ארבעה ימים, אח"כ לשחוט השנה לעיניהם ולצלוחתו שלם - "ראשו על כַּרְעוֹ וְעַל קַרְבּוֹ", ולא מבושל במים בתוך סיר המסתירו מעיני הרואים. גם האכילה תהיה בלילה בשעה שהמצרים כבר לא בעבודתם ורואים הם ומרגישים בדבר (עפ"י חזקוני).³

במעשה זה בני מתנתקים סופית מהעבודה הזרה המצרית ונכנסים בברית עם רבש"ע, ובזכות מעשה זה, פוסח ה' על בתיים ומצילים מהמשחית במכת בכורות. ואכן שתי מצוות הברית - ברית המילה וברית הפסח כרוכות הן זו בזו - ערל לא יכול לאכול פסח, ומילת בניו של אדם מעכבתו מלעשות הפסח, ואלו שתי מצוות העשה היחידות שיש למבטלן חיוב כרת.

זו הסיבה לכך שכל פעם לאחר שנעשתה מהפכה רוחנית בעם ישראל שכללה ניתוק מע"ז, ציינו לאחריה את הפסח ברוב עם. כך אצל חזקיהו (דהיי"ב ל), כך גם אצל יאשיהו (מלכ"ב כג ודהיי"ב לד-לה).⁴ וכך מבאר המשך חכמה (במדבר ט, ז) את פסח יהושע בגלגל לאחר שחטאו בכעל פעור בשנה הארבעים, וכן מבאר כך את הצורך בעשיית פסח בשנה השניה במדבר, למ"ד שקרבן פסח לא אמור ליקרב במדבר אלא בא"י (ראה קידושין לו, ב). הסיבה לציווי בשנה השניה היא בגלל חטאם בעגל שהצריך חידוש הברית ע"י הפסח.⁵

כך אם כן, נעשה הפסח במצרים, ולדורות נצטוונו לחזור בכל שנה על מעשה זה ולחדש את הברית עם רבש"ע בדיוק כפי שהיה במצרים, להיזכר במה שאירע אז, ומתוך כך להיכנס מחדש בברית עם רבש"ע.

קרבן תודה לאומי

מה עניינו של פסח דברים? נתבונן בדיניו כפי שנראה מפשט הפסוקים - ניתן להביאו מצאן ומבקר, ניתן לאכלו מבושל, הוא צריך להיאכל בלילה אחד ביחד עם לחמי מצות.

דיני הפסח מזכירים את דיני קרבן השלמים, וליתר דיוק מתוך השלמים את קרבן התודה בדווקא. הבה נתבונן בדיני קרבן התודה בספר ויקרא פרק ז:

וְזֹאת תֹרַת זֶבַח הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר יִקְרִיב לָהּ. אִם עַל תּוֹדָה יִקְרִיבֶנּוּ וְהִקְרִיב עַל זֶבַח הַתּוֹדָה חֲלוֹת מִצּוֹת בְּלוֹלֹת בְּשֶׁמֶן וְרִקְיָי מִצּוֹת מִשְׁחִים בְּשֶׁמֶן וְסֵלֶת מִרְבֶּכֶת חֲלֹת בְּלוֹלֹת בְּשֶׁמֶן. עַל חֲלֹת לֶחֶם חֲמֵץ יִקְרִיב קֶרְבָּנוֹ עַל זֶבַח תּוֹדַת שְׁלָמָיו. וְהִקְרִיב מִמֶּנּוּ אֶחָד מִכָּל קֶרְבָּן תְּרוּמָה לָהּ לִכְהֵן הַזֹּרֵק אֶת דָּם הַשְּׁלָמִים לוֹ יְהִי. וּבִשֶׁר זֶבַח תּוֹדַת שְׁלָמָיו בְּיוֹם קֶרְבָּנוֹ יֹאכַל לֹא יֵנִיחַ מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר. (פס' יא-טו)

מפסוקים אלו עולים כמה דינים ביחס לקרבן תודה:

- הוא נאכל לבעלים עם חלות מצות וחלות לחם חמץ.

³ וראה עוד בפירוש אברבנאל שמבאר בצורה דומה.

⁴ הבנת קרבן הפסח כקרבן כניסה בברית עם רבש"ע תסביר את ההו"א של הספרי (בהעלותך פסקא עא). כמוכא בדברי רש"י בבמדבר ט, יד: "וכי יגור אתכם גר ועשה פסח - יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד, תלמוד לומר חקה אחת וגו'". כלומר: ההו"א הייתה שכקרבן גיור יביא הגר קרבן פסח בזמן שמתגייר! אמנם הו"א זו נדחית במדרש, אך המשך חכמה הנ"ל מסתפק שמה גר שהביא קרבן פסח במועדו אכן ייפטר מקרבן גיור של עולת העוף, עיי"ש.

⁵ גם בפסח עולי בבל (עזרא ו) מופיע ענין דומה, אך שם זה מתייחס לגויים שנלוו אליהם והתגיירו (פס' יט-כא): "וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי הַגּוֹלָה אֶת הַפֶּסַח בְּאַרְבַּעַת עֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן. כִּי הִטְהָרוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם כְּאֶחָד מִכָּל שְׁהוּרִים וַיִּשְׁחָטוּ הַפֶּסַח לְכָל בְּנֵי הַגּוֹלָה וְלִאֲחֵיהֶם הַכֹּהֲנִים וְלָהֶם. וַיֹּאכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל הַשְּׁבִיִּים מֵהַגּוֹלָה וְכָל הַנְּבֻדָּל מִטְּמֵאת גוֹי הָאֶרֶץ אֲלֵהֶם לְדַרְשׁ לָהּ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל".

- הוא נאכל בלילה אחד ואין להותיר ממנו עד בוקר.
- הוא יכול לבוא מן הצאן או מן הבקר (עפ"י ויקרא ג).
- הוא נאכל במקום אשר יבחר ה' - בירושלים (זבחים פ"ה, מ"ו).

נראה לבאר כי הפסח בספר דברים הוא בעצם קרבן שלמי תודה לאומי. בניגוד לקרבן שלמים הנאכל לשני ימים ולילה אחד, קרבן תודה נאכל ביום ולילה ביחד עם ארבעים לחמים (ארבעה לכהנים והשאר לכל אדם). הנצי"ב מבאר כי הסיבה לצמצום הזמן היא שיהיה מוכרח שיזמין לסעודה זו אנשים רבים ויספר להם על חסדי ה' עימו, ובכך יתפרסם הנס ברבים.⁶

זה בדיוק מה שקורה בליל הפסח - הפסח נאכל בלילה אחד עם לחמי מצות ובו מספרים על גאולת ישראל ממצרים, מפרסמים את הנס ומודים לרבוש"ע. לכן בספר דברים מדגיש הכתוב את הטעם לאכילת המצה "כי בחפזון יצאת מארץ מצרים" - זכר לגאולה, ליציאה ממצרים. לכן מדגיש הכתוב כי "תאכל עליו מצות" כמו בקרבן תודה, אולם בניגוד לקרבן תודה כאן "לא תאכל עליו חמץ... כי בחפזון יצאת וגו'" - אם אכן זהו קרבן תודה לאומי, ברור מדוע צריך להדגיש שעליו אוכלים רק מצה ולא חמץ. לפי הבנה זו ניתן להבין מדוע אכילת המצה כל שבעת הימים מתייחסת לקרבן: "שבעת ימים תאכל עליו מצות", בעוד שבספר שמות ישנה הפרדה - הפסח עומד לעצמו והציווי על אכילת המצה (שם, יד-טו) עומד לעצמו. שם הייתה הבחנה בין חג הפסח לחג המצות, אך בדברים העניין אחד - הודאה לקב"ה על הגאולה שמתחילה כבר בקרבן התודה ונמשכת לימי חג המצות.

והנה הדברים ממש מפורשים במנהג קדום שהובא ברא"ש בפסחים (פ"י, סי' ל):

הלכך נהגו העם לעשות שלש מצות. ונהגו באשכנז ובצרפת לעשות מעשרון אחד זכר ללחמי תודה שהיוצא מבית האסורין מביא לחמי תודה, ולחמי תודה באין ג' מינין של מצה: חלות, ריקין ורבוכה. ושלוש חלות עושין מעשרון אחד, דכל מין ומין היו שלשה עשרונות ושליש עשרון ומכל מין היו עושין עשר חלות דהיינו שלש מן עשרון אחד.

דרשת הפרשיות למעשה

ראינו אם כן, שתי משמעויות שונות לקרבן פסח אשר גזרות דינים שונים לכאורה, כל אחד לפי עניינו. אך למעשה, כמובן שישנו קרבן אחד. כיצד אם כן ניתן לגשר בין שתי הפרשיות?

חז"ל בתושב"ע פ' דרשו את הפרשיות והראו כיצד ניתן לקרוא אותן בדרך המאגדת אותן יחד לקרבן אחד. וכך ביארו כי "צאן ובקר" פירושו צאן לפסח ובקר לחגיגה, בישול כולל בתוכו צליה, ואכילה בבית אחד ניתנת להתפרש כאכילה בחבורה אחת. כלומר: התורה כתבה את הפרשיות הללו בצורה המכילה את שתי הפרשנויות. קרי, פרשנות הפשט המפרידה וקוראת כל פרשה לעצמה וכך מבררת לנו את שתי המשמעויות של קרבן הפסח, ופרשנות הדרש המחברת את שתי הפרשיות למסכת אחת שלמה ומאוחדת.⁷

⁶ העמק דבר ויקרא ז, יג

⁷ שמעתי מפי הרב פרופ' דוד הנשקה כי מדרש הלכה זה הוא מדרש קדום ביותר המופיע כבר בתנ"ך עצמו בדה"ב, לה. וכך נאמר שם (פס' ז-ח, יא-יג):

"וירם יאשיהו לבני העם צאן כבשים ובני עזים הכל לפסחים לכל הנמצא למספר שלשים אלף ובקר שלשת אלפים אלה מרכוש המלך. ושריו לגדבה לעם לכהנים וללויים הרימו חלקיה וזכריהו ויחיאאל נגידי בית האלהים לכהנים נתנו לפסחים אלפים ויש מאות ובקר שלש מאות.

וישחטו הפסח ויזרקו הכהנים מזים והלויים מפשיטים. ויסירו העלה לתתם למפלגות לבית אבות לבני העם להקריב לה' ככתוב בספר משה וכן לבקר. ויבשלו הפסח באש כמשפט והקדשים בשלו בסירות ובדנדים ובצלחות ויריצו לכל בני העם".

הכתוב כאן מפריד בין הצאן לבקר - הצאן בלבד לפסח ומדגיש שזה "ככתוב בספר משה", כלומר: זו כוונת הפסוק שם! וכן ביחס לבישול - הכתוב מדגיש "ויבשלו הפסח באש" דהיינו הבישול המדובר הוא צליה, וזה "כמשפט"! הרי לנו מדרש ההלכה מפורש כבר בפסוקים.

שתי המשמעויות של קרבן הפסח אוגדו אמנם לקרבן אחד אשר דיניו מורכבים משתי הפרשיות גם יחד - הוא קרב בירושלים ככתוב בדברים, בא מן הצאן ונאכל צלי ככתוב בשמות - אך ניתן עדיין לראות את שתי המשמעויות הנ"ל משתלשלות ומודגשות כל אחת לעצמה בהגדה של פסח.

"מתחיל בגנות ומסיים בשבח"

המשנה בפסחים קטז, א אומרת כי "לפי דעתו של בן אביו מלמדו - מתחיל בגנות ומסיים בשבח". ובגמרא שם נחלקו רב ושמואל מהי הגנות המדוברת במשנה: "רב אמר: מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו. ושמואל אמר: עבדים היינו".

רב מדגיש את הגנות הרוחנית - היינו עובדי ע"ז וכעת קרבנו המקום לעבודתו. שמואל, לעומת זאת, מדגיש את הגנות הגשמית - היינו עבדים לפרעה במצרים והקב"ה גאלנו והוציאנו מעבדות לחירות.

נראה ששורשי מחלוקת זו נעוצים בשתי פרשיות קרבן הפסח שנזכרו לעיל. ציווי פסח הברית שמתואר בספר שמות שם את הדגש על ההיבדלות מהע"ז המצרית והכניסה בברית עם רבש"ע, כלומר על הבשורה הרוחנית שצמחה בלילה ההוא, וזו התשתית לדבריו של רב.

ציווי קרבן הפסח בספר דברים שם את הדגש על ההודאה לרבש"ע על עצם היציאה והגאולה ממצרים. זו התשתית לדבריו של שמואל.

אם נתבונן בתוכן ההגדה עצמה נראה כי הדבר מודגש עוד יותר. למעשה, אומרים אנו בהגדה כדברי שניהם,⁸ כאשר לפני כל אחת מהאמירות הקדים המגיד את שאלות הבנים כפי שהזכירה המשנה שם: "וכאן הבן שואל וכו'".⁹

לפני אמירת "עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלקינו משם" הקדים המגיד את שאלות מה נשתנה, ולפני אמירת "מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו ועתה קרבנו המקום לעבודתו" הקדים המגיד את שאלות ארבעת הבנים.

ולאור הנאמר לעיל הדברים מאירים:

שאלות "מה נשתנה" בנויות על ההבחנה בין סעודת ליל הסדר לבין אכילת קרבן התודה. הגמרא בפסחים יג, ב מספרת כי בי"ג בניסן ממש לפני פסח הובאו הכי הרבה קרבנות תודה, והדבר מובן - את קרבנות התודה הביאו ברגלים, בפסח הכי הרבה אנשים עלו לרגל בשל חיוב קרבן הפסח, ועבר הכי הרבה זמן מאז הרגל האחרון. בפסח עצמו אי אפשר להביא קרבן תודה כי הוא בא עם לחמי חמץ, ועל כן הקדימו והביאו אותו לפני החג. נמצינו למדים כי בדרך כלל בערב הקודם סעדו כולם בירושלים בסעודות הודיה מרובות משתתפים, בהן ישבו בחבורות, אכלו בשר צלוי, שלוק או מבושל, יחד עם ירקות למיניהן (סלטים...) ועם לחמי חמץ ומצה, סיפרו בניסי ה' והודו לשמו.

והנה, למחרת בערב יושבים שוב בחבורה, אוכלים בשר על מצות ומרורים ומספרים בניסי ה'. והילד לא יכול שלא לשאול: "מה נשתנה הלילה הזה" מאתמול בלילה?? אתמול היה חמץ ועתה רק מצה, אתמול היה מבושל ועתה רק צלוי,¹⁰ אתמול היו סלטים נוספים והיום מרור...

התשובה לשאלת הבן היא כי היום אנו מודים על הגאולה מעבדות לחירות, ועל כן דווקא מצה ומרור וכו'.¹¹

⁸ דברי רבנו חננאל בפסחים שם: "והאידינא עבדינן כתריווייהו".

⁹ ראה הגדת 'שירת מרים' לרב רימון (עמ' 23-39) שחילק את המגיד לארבעה חלקים שונים הנפתחים כולם בשאלות.

¹⁰ כך שאלו בזמן המקדש כנזכר במשנה שם, היום נכנסה שאלת ההסבה במקום שאלה זו.

¹¹ ואין כאן המקום להאריך כיצד מצה ומרור מורים על עניין זה, ראה למשל גבורות ה' למהר"ל פרק ס ובפרשנים על שמות יב, ח.

שאלות ארבעת הבנים, לעומת זאת, הן שאלות תוכן ומשמעות, שאלות הקשורות לברית בינינו לבין רבש"ע. מה פשר עבודת הלילה הזו? מה פשר המצוות בכלל? כל בן לפי עניינו, ולזה שאינו יודע לשאול מצוים אנו לומר "בְּעֵבוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם" (שמות יג, ח) וכדברי רש"י שם: "בעבור שאקיים מצוותיו".

התשובה לשאלות אלו היא: "מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו ועתה קרבנו המקום לעבודתו". כלומר, בלילה זה נכנסנו בברית עם רבש"ע, ומכוחה אנו מחויבים בעבודתו ובשמירת מצוותיו, כולל עבודת הפסח כמובן.

נמצינו למדים, ששני יסודות אלו של הברית וההודאה שמשקפים בשתי פרשיות קרבן הפסח בתורה, באים לידי ביטוי בדעות אמוראי בבל - רב ושמואל, ויחד מתלכדים בתוכן ההגדה הנאמרת בלילה זה לבנים.

ונסיים בתפילה מתוך חתימת המגיד שגם בה באים שני יסודות אלו לידי ביטוי - גאולתנו ופדות נפשנו.

[שכשם ש...]

הגִּיעֵנו הַלֵּילָה הַזֶּה לְאֶכְל-בּוֹ מִצֵּה וּמְרוֹר
כֵּן ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ,
יִגִּיעֵנו לְמוֹעֲדִים וְלַרְגְּלִים אַחֲרַיִם הַבָּאִים לְקַרְאֲתָנוּ לְשִׁלוֹם,
שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירְךָ וְשָׂשִׂים בְּעִבּוֹדְתְךָ
וְנֹאכְלֵי שֵׁם מִן הַזִּבְחִים וּמִן הַפְּסָחִים,
אֲשֶׁר יִגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר מִזְבִּיחְךָ לְרִצּוֹן
וְנוֹדֶה לְךָ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלְתָּנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשָׁנוּ.